

Gondolatok a kiútkeresés második évtizedében

A. Szabó László

Figyelmesen végigolvastam Albert Sándor legújabb publikációját, amelynek beszédes címe (Talán még nem késő) kíméletlenül egyértelműsíti, milyen okok és miféle gondolatok vezérelhették a szerzőt, mielőtt tollat ragadott (illetve számítógéphez ült). Próbáltam ezért minden részletében alaposan áttanulmányozni, hogy közösségünk jövője érdekében milyen javaslatokkal él, merrefele látja a kiutakat. Előre is elnézést kérek mindenkitől, legfőképp a szerzőtől, hogy némi csalódás lett úrrá rajtam, miután a könyv végére értem.

Tény, hogy Albert Sándor vitanyagként aposztrofálja a kiadványt, ami eleve jelzi, hogy nem kínál kész megoldásokat, de jómagam – főként a cím alapján – elárulom, meglehetősen mást vártam. Persze gyorsan hozzá is tenném, hogy a bevezető előadására ugyanez már nem érvényes.

A kötet elején rövid helyzetképet kínál az oktatási minisztérium jelentése alapján, hozzáteszem: helyenként pontatlan adatokkal, ugyanakkor ezek a statisztikák még a szakmabelieknek is viszonylag nehezen értelmezhetők a kontextusból kiragadva, ha a magyar iskolák számadatait nem vetjük össze a szlovák iskolákkal, netán az EU-s gyakorlattal.

Fontosnak tartom eközben azt a problémalistát, amelyet az iskolák önértékelése és a pedagógusokkal folytatott szakmai beszélgetések alapján igyekezett összeállítani, mert ez alapján lehetne igazán kitörési

pontokat keresni a felvidéki magyar közoktatás számára, viszont ebben a felsorolásban keverednek a nemzetiségi, a pedagógiai, a szociális és szociológiai, illetve civilizációs és egyéb problémák, amelyek mindegyike más-más gyógyírt kíván, így szinte lehetlenné válik, hogy egy csomagban kezeljük közoktatásunk válsághelyzetét. A megfogalmazott kérdések pedig csak részben fedik le ezt az összetett problémát, ezért csupán parciális választ kínálnak, csak rész megoldásokat nyújtanak, azt pedig nehezen tudom elhinni, hogy a „Mit tanítsunk?” lenne ma a felvidéki magyar nyelvű oktatás első számú kérdése, főképp ha ezt az iskola csak minimális mértékben tudja befolyásolni.

Helyénvalónak gondolom, hogy a szerző az *Elmozdulási lehetőségek* című fejezetben az egyik legnagyobb problémaként a csökkenő tanulói létszámot jelöli meg, ugyanakkor feletébb elgondolkodtató, hogy az iskolák SWOT-elemzésében ez a kérdés egyáltalán nem jelenik meg, mintha a „kisiskolákban” a tornaterem hiányát esetenként jobban érzékelnék, mint az üresen kongó tanterem látványát, illetve annak távolba mutató következményeit.

Érdekes kérdés, hogy milyen érvek szólnak a magyar, netán a szlovák iskola mellett, amire Lampl Zsuzsanna kutatásában kapunk sokatmondó válaszokat. Persze nem lehet nem észrevenni, hogy egyes argumentu-

mok inkább a másik nyelven működő intézmény ellen szólnak, vagyis a szülők döntését ezekben az esetekben jobbra a tiltakozás motiválja. Albert Sándor helyesen vonja le azt a következtetést, hogy a felsorolt érvekből kiindulva lenne érdemes megtalálni az ellenszert, hogy ne csökkenjen tovább a magyar osztályok létszáma. Ám mivel a „mit tanítsunk?” kérdése a központi szabályozás megkötései miatt nem igazán vitatéma, így inkább a „hogyan”-ra érdemes összpontosítani, amennyiben javítani szeretnénk az iskoláinkban folyó munka színvonalán.

Némileg sajnálatosnak tartom, hogy a szerző a téma ürügyén áttér az oktatáselmélet terepére, és didaktikai kérdéseket kezd boncolgatni, amelynek ugyan köztudottan avatott szakértője, de ezek a teoretikus felvetések ebben a könyvben kicsit idegen elemként hatnak.

Nem mellékes persze, hogy megmaradásunk kapcsán arról is értekezünk, milyen a jó iskola, illetve milyen a jó pedagógus, és a közoktatás reformja szempontjából mennyire lényeges a pedagógusképzés megújítása, amibe még az is bőven belefér, hogy a szerző kritikával illesse a Selye János Egyetem jelenlegi állapotait és vezetését, valamint a szlovákiai viszonyokat. Szlovákiában egyébként is egyetemes probléma az „általános követelmények”, illetve a kulcskompetenciák homályos meghatározása, a tartalmak túlméretezése, az IQ és

az EQ közti aránytalanság feloldatlansága, és még sokáig sorolhatnánk a gondokat.

A tanítási és tanulási stílusokról, valamint az értékelés objektivizálásáról szóló viszonylag terjedelmes fejezetekről nem kívánok bővebben szót ejteni, viszont az iskola saját arculatának kialakítását taglaló rész minden intézményvezető és -fenntartó számára tartalmaz érdekes és értékes gondolatokat, hiszen korántsem lényegtelen, sikerül-e vonzóbbá tenni iskoláink kínálatát, s meg tudják-e ezáltal szólítani a tanulókat és szüleiket. Manapság ugyanis – még ha sokakban ez visszatetszést kelt is – az oktatást is el kell tudni adni, mint bármilyen más terméket. Itt pedig a tartalom mellett a csomagolás ugyancsak fontos szerepet kap. Ez lenne talán a könyv egyik súlypontja, az egyik legfontosabb mondanivalója, hiszen az iskolaválasztás határozza meg az intézmény sorsát.

Hasonlóan lényegbevágó kérdés, hogy a minőség vagy a színvonal legyen-e elsődleges egy iskola életében, hogy az iskolapolgárok elégedettsége, netán az eredmények határozzák-e meg, mitől jó egy intézmény. Joggal tehetjük fel a kérdést: Mire van szüksége napjaink magyar iskoláinak? Hasonlóan dilemma, hogy az autonóm érvényesülés vagy az iskolaközpontokba tömörülés jár-e eset-

leg több előnnyel. Bár az is tény, hogy a szlovákiai iskolarendszer jelen pillanatban nem nyújt igazán megfelelő keretet ezek kialakítására, de ha az alapiskolákban (és a „fogyasztók” fejében) nem sikerül gyökeres változásokat eszközölni, lassan sajnos már nem is lesz kinek és miért létrehozni őket.

Albert Sándor könyve a különféle témák beiktatása miatt – érzésem szerint – kevésbé lett egységes és következetes, mint a Katedra Napokon megtartott előadása, helyenként pedig evidenciákat közöl. Igényesebb szerkesztés esetén az is aligha fordulhatott volna elő, hogy ugyanazon gondolat háromszor is bekerült a kötetbe. A felvetett kérdések közül több is univerzális probléma, amit az is igazol, hogy a válaszokat a szerző szlovák szakemberek kutatási eredményeivel támasztja alá, vagyis nem csupán a magyar iskolák sajátosságai ezek, így nem visznek sokkal közelebb a megoldáshoz.

Hogy azonban mégse legyünk igazságtalanok: az elsődleges célja bevalottan a szakmai vita elindítása volt, ezt a pozitív elhatározást tartotta szem előtt, amit viszonylag maradéktalanul sikerült is teljesítenie. A párbeszéd, ahogy az itt is látható, zajlik, ezért aztán mostantól már nem is igazán az a szándék, hogy ezt a karcsú kötetet vagy annak szerzőjét értékeljük. Ezek után már a könyv kapcsán, de nem a könyvről lenne ildomos diskurzust folytatni.

A probléma ezzel csupán az, hogy hasonló vagy gyakran teljesen azonos témákról gyakorlatilag két évtizede tanácskozunk, és szinte nincs semmi új a nap alatt, sőt, néha egyre kilátástalanabbnak tűnik a helyzetünk.

A jobb időket is megélt, jelenleg alvó sejtként jellemezhető Katedra Társaság 1996 óta három kötetben próbálta összefoglalni azokat a reformelképzeléseket, amely érintették az oktatásügy minden területét.

Az első rész előszavában a nemrég elhunyt Milan Zemko fejtette ki, hogy: „Iskolarendszerünk – a társadalomhoz hasonlóan – az átalakulás nyolcadik évében van, s ma elsősorban az a fontos, hogy ez a transzformáció ne rekedjen meg, hanem haladjon tovább és a várt eredményeket hozza. Ehhez pedig szükség van mind az érdekeltek (szülők, pedagógusok, államigazgatás) akarataira és kitartására, mind az egyértelműen megha-

tározott, új iskolarendszerhez vezető, jól átgondolt reformlépésekre.”

A második kötet ajánlásában – három esztendő elteltével, 1999 szeptemberében – Szigeti László akkori államtitkár jelenti ki: „Nagy szükség van a szlovákiai iskolarendszer megreformálására, hiszen idestova tíz éve, hogy a bársonyos forradalom változásokat ígérő szele megcsapta arcunkat. Sajnos az eltelt tíz év nem hozta meg azokat a rendszerbeli változásokat, amelyeket a társadalom nagy része elvárt volna. (...) Bízom benne, hogy ez a könyv is a reformok elindítójává válhat, s forrásanyagként szolgálhat minden szakembernek, aki híve iskolarendszerünk megváltoztatásának.”

A harmadik kötet épp egy évtizede, 2003 novemberében látott napvilágot, és jómagam írtam hozzá előszót a következő gondolatokkal: „Több mint tíz esztendeje hangoztatjuk minden lehetséges fórumon, hogy lényeges változások, radikális gyógy mód nélkül a szlovákiai közoktatás helyzete cseppet sem javulhat. Nem emelkedhet az oktató-nevelő munka színvonala, nem javulhatnak az intézmények körülményei, nem várható fordulat a pedagógusok társadalmi és anyagi megítélése terén, amennyiben a rendszer elemeit nem cseréljük korszerű és eurokompatibilis alkotórészekre, amennyiben az idestova húszéves közoktatási törvényt nem váltja fel egy újszerű, haladó elképzelésekre épülő jogszabály.

A szlovákiai iskolarendszer valódi reformokra vár, s remélhetőleg mára már túljutottunk a kinyilatkoztatások szintjén. Konkrét lépések kellenek, hatékony koncepciók és tenni kész közösség.”

Eléggé elítélhető módon a továbbiakban is önmagam korábbi gondolatait szeretném picit hosszabban felidézni a tisztelt hallgatóságnak, mégpedig a Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége és a Szövetség a Közös Célokért társulás 2003. február 8-án tartott közös rendezvényén elmondott előadásomból:

„...ma még inkább igazzá vált, hogy gyors cselekvésre van szükség. Egyrészt annak kapcsán, hogy a közoktatás biztosítása terén átmeneti időszakot élünk, másrészt azért, mert a tettek elodázása végzetes állapotba sodorhatja honi magyar nyelvű közoktatásunkat, a jobb jövő letéteményesét. Az iskolafenntartó-

váltás ugyanis jelentős mértékben befolyásolhatja a magyar tanítási nyelvű intézmények sorsát, fejlődésük irányát, ezért minden szinten és minden településen különös figyelmet kell szentelnünk az igények és az elvárások megfelelő módon történő megjelentetésének, amely egyszerre tartja szem előtt az intézményi sikerességet, illetve a fenntartói kudarcelhárítást és a költséghatékonyságot. Számos európai ország tapasztalatai azt igazolják, hogy tudatos irányvételrel megelőzhető sok-sok nehézség és bonyodalom.

Mindenekelőtt azt a gondolatot kell kihangsúlyoznunk, hogy a különböző hatáskör-átadások ellenére továbbra is az állam felelőssége, hogy minden polgára érvényesíthesse alkotmányos jogát, és igényeinek megfelelő iskolát látogathasson. Az állam ugyanis nem a felelősségét, hanem a feladat-ellátási kötelezettségét osztotta meg az önkormányzatokkal.

Számos európai iskolarendszer tudatos politikai stratégiaként több autonómiát, ugyanakkor egy sereg feladatot ruházott az oktatási intézményekre. Szinte mindenütt belátták, hogy az állam egyre kevésbé lesz alkalmas a lakossági igények és elvárások teljesítésére, ugyanakkor helyi szinten kedvezőbb és ésszerűbb megoldások szülehetnek. Ehhez persze megfelelő anyagi fedezet is szükséges. Egyébiránt a kereslet megszővegezése és az intézmények feladatainak végrehajtása mindenkor azon múlik, mennyire fejlett az adott település vagy régió gazdasága, milyenek a kulturális és oktatási hagyományai.

Számos nemzetközi tanulmány és dolgozat igazolja, hogy egy jól működő rendszerben az oktatásra fordított pénzüsszegek mintegy 60-70%-a saját forrásból származik, s csak a fennmaradó 30-40% az állami támogatás. Szlovákiában ezen a téren azonban manapság jelentősen érződik, hogy még várat magára az adóreform és a fiskális decentralizáció, amely nélkül az önkormányzatok nehezen tudják elképzelni megnövekedett kiadásaiik fedezését.

Az oktatást ezért minden esetben tágabb társadalmi környezetbe kell helyezni. A pedagógiai tevékenység tervezése nem lehet kizárólag ágazati jellegű, hanem be kell ágyazódnia a területfejlesztési tervekbe. A terveknek szakmai koncepcióként kell megjelenniük, amely az érdekelt

— köztük természetesen a szülők — összefogásának eredménye. A tervezési folyamatot nem igazán lehet — sőt nem is lenne ildomos — „államtalanítani”, viszont minden egyes szintnek meg kell határozni a mozgásterét és a játékszabályait. Ez vonatkozik a helyi és a területi tervezésre is, amely az önkormányzatok szervezett együttműködését feltételezi.

Mára a pedagógiai tevékenység már nem szabadulhat a piacgazdaság jelzőitől. Eközben nem szabad megfedelkeznünk persze arról sem, hogy az oktatás hosszú távon megtérülő befektetés. A piackutatás — az oktatás terén is — elsősorban a fogyasztók (szülők és diákok) megfigyelését, illetve megkérdezését jelentené, vagy mások adatainak célirányos felhasználását. Vannak természetesen lényeges eltérések is az oktatási rendszer pillanatnyi elemei és a piac működése közt, hiszen például egy üzleti vállalkozásnak azért vannak kiadásai, hogy minél nagyobb bevételei lehessenek, míg a költségvetésből gazdálkodó önkormányzatoknak (és az iskoláknak is) azért vannak bevételeik, hogy fedezni tudják kiadásait...

A pedagógusok és az igazgatók gyakran csak a tartalom felől közelítik meg egy intézmény működését, van azonban ennek egy másik lényeges szelete is, mely megkerülhetetlen a tervezés szempontjából, ez pedig a finanszírozás, s ma ezen áll vagy bukik minden.

A ma még csupán csekély tapasztalatokkal rendelkező új fenntartók nagy része mindössze annyit érzékel a megváltozott helyzetből, hogy talvaly is kevés volt a pénz, idén pedig még nehezebb lesz összekaparni a szükséges anyagi eszközöket. Ten-ni kell hát valamit, ami rövidebb és hosszabb távon is megoldást jelent, bár a pénzühiány sohasem csökkenti a szakmai felelősséget.

Előbb-utóbb minden intézményfenntartó azon lesz, hogy a lehető legcélszerűbben, a „fogyasztókhöz” legközelebb, és minél olcsóbban biztosítsa a megfelelő minőséget. Arra is fel kell azonban készülnünk, és ez sajnos egyre közelebb lappang, hogy számos község nem lesz képes önállóan fenntartani az oktatási intézményeit, s keresniük kell a kistérségi együttműködés lehetőségeit. A kérdés ugyanis úgy vetődik fel, hogy

vagy megszüntetik az addigi közoktatási szolgáltatást, vagy más településsel közösen látják majd el feladatukat. (Erre számos példát találunk Európa fejlettebb régióiban is, pl. a közoktatás hatékony rendszerének kialakítása céljából Dániában is szükség volt a községek egyesülésére.) Ha persze érzelmi szempontból közelítjük meg a kérdést, kétségkívül jókorra érvágást jelenthet egy kistéleptülés kisiskolájának megszűnése, mert ez a pedagógus és az egyéb értelmiségiek távozásával, a község szellemi leépülésével is járhat. A zavartalan működéshez azonban megfelelő oktatási infrastruktúrára, számítógépekre, műszaki eszközökre, irányítási szakértelemre lenne szükség, s ezek hiánya is — elsősorban a munkaerőpiac szempontjából — a lemaradást, a peremhelyzet kialakulását indukálja.

Mindenesetre elgondolkodtató, s egyben fontos törvénykezési változások szükségét mutató tény, hogy — némely fenntartói kérdés vonatkozásában — az önkormányzati autonómia ellenére az állam és a települések kapcsolatában még mindig az előbbi a domináns. Még mindig központilag diktálja, milyen módon kell ellátni a közoktatási feladatokat, hány gyerekkel működhet óvoda és iskola, mit hajlandó finanszírozni stb. A jelenleginél értelmesebb alku kellene kötni az irányítási szintek között. A közoktatás ugyanis szolgáltatás, amelynek folyamán fontos szerepet vállal ugyan a központi irányító szerv, ám a fogyasztó joga és szabad választási lehetősége szenved csorbát. A fenntartó ugyanis az eredményesség érdekében a központi normák ellenére is felvállalhatná a többletfinanszírozást, maga dönthetne az alapvető paramétereikről, feltéve, hogy szükséges pénzügyi forrásokhoz jut.

Számos területen kellene hát gyors, látványos eredményt elérnünk, törvényalkotásban és –végrehajtásban egyaránt. És ha mindemellet oda tudunk figyelni olyan „részletkérdésekre” is, mint az intézmények számítógép-ellátottságának javítása, az idegnyelv-oktatás kiszélesítése, minél több iskola bekapcsolása az Európai Bizottság oktatási programjaiba, az óvodák és iskolák regionális kapcsolatainak építése, európaivá válásunk a nemzeti jelleg megerősítésével, és még sorolhatnánk, akkor nem csupán a túlélésre, hanem a továbblépésre is megnöveljük esélyeinket.”

Ha elnézik nekem ezt a szemtelenséget, ugyancsak saját gondolataimat sorolnám fel 2005-ből, amikor a minisztérium nemzetiségi főosztályának élén kollégáimmal együtt a kisebbségi oktatás koncepcióját próbáltuk elfogadtatni a szlovák hivatalnoki többséggel. Mik is voltak az akkori célok a nemzetiségi oktatásban?

A szlovákiai nemzetiségi oktatás fejlődése érdekében, valamint a Millennium-tervezetben foglaltakkal összhangban többek között a következő lépések megtétele tűnt feltétlenül szükségesnek:

- A nemzetiségi oktatás iránti érdeklődés alapos feltérképezése
- A szabad iskolaválasztás jogának további gyakorlati érvényesítése
- A középiskolai tanulmányok szélesebb körének biztosítása a kisebbségek nyelvén
- A nemzetiségi szakközépiskolák hálózatának jelentős bővítése
- Az államnyelv kommunikatív szerepének kidomborítása a nemzetiségi oktatásban
- A világnyelvek oktatása terén tapasztalható hátrányok megszüntetése
- A különleges törődést igénylő tanulók oktatásának nemzetiségi nyelven folyó, speciális programokkal történő biztosítása
- A kisebbséget alkotó közösségek képzettségi szintjének további emelése
- Az érettségizettek és az egyetemi hallgatók számának növelése
- Közoktatási szaktanácsadó és támogató szervezetek képesített dolgozóinak felkészítése
- Párhuzamos állami háttérintézmény-rendszer kialakítása a nemzetiségi iskolák számára, esetleg a nonprofit oktatási szervezetek állami feladatokkal történő megbízása
- A nemzetiségek sajátosságainak kidomborítása az oktatásban a tananyagok transzformálásával egyidejűleg

Az akkori (2005-ös) körülmények között nem volt megoldható a fenti célok teljes körű teljesítése és a reformlépések megtétele, ezért a törvényes keretek, valamint az egyéb körülmények megváltoztatására lett volna szükség, mégpedig olyan módon, hogy az államalkotó nemzet számára is elfogadható kiindulási pontot jelentsen, vagyis ne sérüljön és lényegét tekintve ne módosuljon a

szlovák nyelven oktató iskolák rendszere.

A tervezet szerint így az oktatási minisztérium hatáskörét meghaladó döntések meghozatalára lett volna szükség, s ezek közé tartoztak az alábbiak is:

- Elfogadni a kisebbségek jogállásáról szóló törvénytervezetet, s ebben lehetővé tenni, hogy kisebbségi önkormányzatok alakulhassanak iskolafenntartói jogkörrel
- Létrehozni a kisebbségek független szakmai döntéshozó szervét, amely az intézményi és az informális oktatás terén lenne illetékes szabályokat alkotni
- Új közoktatási törvényt elfogadni, amely egyértelműen kijelöli a nemzetiségi oktatás helyét, s kötelességként állapítja meg a kisebbségi sajátosságok elfogadását és gyakorlati megvalósítását
- Az egyes iskolatípusokat a Kisebbségi vagy regionális nyelvek chartájának értelmében három csoportra osztani, ám az egyes csoportok között lehetővé tenni az átjárhatóságot a kisebbség képviselőinek igényei alapján
- Összhangba hozni a pedagógiai dokumentumok megalkotását a nyelvi, történelmi és kulturális sajátosságok beépítése kapcsán
- A tankönyvek és tansegédeszközök kiadása terén figyelembe venni a kisebb példányszámú kiadványok megjelentetésének magasabb költségeit, s az így adódó igényeket külön költségvetés keretében szabályozni
- Az Országos Pedagógiai Intézet keretén belül létrehozni egy önálló kutatóegységet a nemzetiségi oktatási dokumentumok és tankönyvek elfogadására
- Létrehozni egy önálló nemzetiségi módszertani központot a szakmai, módszertani és egyéb feladatok ellátására
- Támogatni önálló projektumok finanszírozását a kisebbségi oktatás kutatásának és dokumentálásának biztosítására
- A nemzetiségi szakmai szervezetek számára megteremteni annak lehetőségét, hogy részt vehessenek az oktatás és nevelés tartalmi részének megalkotásában
- Támogatni a nemzetiségi oktatás résztvevőinek egyenjogúságát az iskolán kívüli tevékenység, elsősorban a tanulmányi versenyek és a tantárgyi olimpiák terén

Önök is láthatják: időközben megszületett ugyan egy új közoktatási törvény, megváltozott az iskolák finanszírozásának módja, de valójában évtizedek óta egy helyben topogunk, sőt, sok esetben még visszalépést is tapasztalunk. Mik is hát a közoktatás valódi dilemmái 2013-ban? Miért is kell a feladatot átruházó állammal viaskodni egy-egy iskola megmaradása érdekében, mikor sok esetben az egy közösség egyetlen művelődési intézménye? Túl sok a kérdés.

Érzésem szerint ezért külön kell választani a problémákat a jellegük szerint. Meg kell vizsgálni az általános, minden iskolára jellemző dolgokat, ugyanakkor külön figyelmet kell szentelni a nemzetiségi sajátosságoknak, amelyeknél ugyancsak különbséget kell tenni azon problémák közt, melyek megoldásához törvényhozói akarat szükséges, illetve melyek megoldásának kulcsa közösségünk kezében van.

Együtt kell szemrevételeznünk a problémákat és a perspektívákat, hogy a nehéz átalakulást ne tarkítsa elhibázott döntések egész sora. A nemzetközi tapasztalatok azt igazolják, hogy a jó oktatáspolitikai jobb iskolákat eredményez. Most, amikor intézményeink pusztá léte a tét, felettből fontos, hogy ne csupán a költséghatékonyság legyen az egyetlen szempont tevékenységük megítélésében. Nem szabad megengednünk, hogy bárki is pazarló iskolákról beszéljen. Itt az idő, hogy végre előre meneküljünk. Hiszen kisiskolákról, de nagy kérdésekről van szó...

